

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

**ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ:
СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ,
УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Монографія

Київ, Харків – 2020

УДК 374.7

ББК 74.4

О-72

ISBN

Рецензенти:

Сорочан Т.М. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри філософії і освіти дорослих Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України;

Бідюк Н.М. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри практики іноземної мови та методики викладання Хмельницького національного університету.

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (протокол № 2 від 24 лютого 2020 року), Вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 1 від 27 лютого 2020 року)

Освіта дорослих: світові тенденції, українські реалії та перспективи : монографія / За заг. ред. акад. Н.Г. Ничкало, акад. І.Ф. Прокопенка. Київ, Харків : Інститут освіти дорослих імені І. Зязюна НАПН України, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2020. 544 с.

У монографії здійснено аналіз освіти дорослих як чинника розвитку людського капіталу в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, розкрито особливості теорії та практики організації навчання дорослих в Україні та провідних країнах світу, визначено особливості андрагогічної науки та її значення для системи управління людськими ресурсами, окреслено тенденції професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогів та андрагогів, визначено освітні потреби різних категорій дорослого населення.

Монографія призначена для науковців, викладачів, аспірантів, усіх, кого цікавлять питання безперервного навчання та освіти дорослих.

Зміст

Передмова

8

Розділ 1. Освіта дорослих як чинник розвитку людського капіталу в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів

1.1.	Розвиток освіти дорослих на філософсько-педагогічних засадах андрагогіки (Ничкало Н.Г.)	12
1.2.	Праксеологічний підхід у підготовці менеджерів освіти в Інституті підвищення кваліфікації педагогічних працівників і менеджменту освіти (Черновол-Ткаченко Р.І., Прокопенко І.Ф.)	24
1.3.	Критеріальний аналіз понять «дорослість» і «дорослий учень» як базових категорій андрагогіки (Лук'янова Л.Б.)	28
1.4.	Освіта дорослих у контексті філософії неперервної освіти (Сагуйченко В.В.)	42
1.5.	Контекстний підхід до освіти дорослих: теоретичний та техноматичний аналіз (Вихрущ В.О.)	47
1.6.	Освіта дорослих як подолання бар'єрів: антропософський підхід (Іонова О.М., Партола В.В.)	57
1.7.	Освіта дорослих: основні фактори та перспективи розвитку в Україні (Фроленкова Н.А.)	62
1.8.	Освіта дорослих задля демократії (Загрішчук І.Д.)	68
1.9.	Competitive strength of educational services: factors, risks and perspectives (Garnyk L.P., Snihurova I.I.)	76
1.10.	Сучасні підходи до модернізації неперервної професійної підготовки фахівця (Олійник Т.О.)	86
1.11.	Організація навчального процесу в системі безперервного професійного розвитку (Товстяк М.М., Плужнікова Т.В., Краснова О.І., Краснов О.Г.)	92
1.12.	Самостійна робота як чинник професійного саморозвитку навчання дорослої людини (Товтин Н.І.)	97
1.13.	Неформальна освіта дорослих: розвиток соціально життєвих навичок (Пехота О.М.)	101
1.14.	Визнання результатів неформального та інформального навчання як актуалітет освіти дорослих (Аніщенко О.В., Прийма С.М.)	111
1.15.	Опанування базового рівня цифрової компетентності як засіб соціалізації дорослих (Кириченко І.Ю., Москаленко О.В.)	118

Розділ 2. Теорія та практика організації навчання дорослих в Україні та провідних країнах світу

2.1.	Розвиток людського капіталу в системі корпоративної освіти (Банім О.В.)	124
2.2.	Форми та зміст освіти дорослих (Комісова Т.Є., Коваленко Л.П.,	129

13. Кулюткин Ю.Н., Сухобская Г. С. *Индивидуальные различия в мыслительной деятельности взрослых учащихся*. Москва: Издательский центр „Академия”, 1971. 111 с.
14. Лаврентьев Г.В., Лаврентьева Н.Б. *Инновационные обучающие технологии в профессиональной подготовке специалистов*. Барнаул: Изд-во АлтГУ, 2002. 156 с.
15. Лаврентьева Н.Б. *Контекстное обучение как инновационная технология*. Учебное пособие. Барнаул: изд-во АлтГУ, 1995. 150 с.
16. Матюшкин А. М. *Актуальные проблемы психологии в высшей школе*. Москва: Высшая школа, 1977. 213 с.
17. Матюшкин А. М. *Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности*. Вопросы психологии. 1982. № 4. С. 5—17.
18. Петровский А. В. *Вопросы истории и теории психологии: Избранные труды*. Москва: изд-во МГУ, 1984. 270 с.
19. Рубинштейн С. Л. *Проблемы общей психологии*. Москва: изд-во МГУ, 1973. 720 с.
20. Сігаєва Л. Є., Мартіросян О. Неперервна освіта дорослих: історико-педагогічний аналіз. *Педагогічний процес: теорія і практика* [зб. наук. праць]. 2016. №3. С.183-195.

1.6. Освіта дорослих як подолання бар’єрів: антропософський підхід

Іонова О.М., Партола В.В.

Сучасні активні зміни в усіх сферах політично-економічного й соціально-культурного життя, науково-технічний прогрес й об’єктивна необхідність постійно засвоювати нові технології, потреби окремої людини в розвитку власної особистості актуалізують проблеми освіти дорослих, тобто всіх напрямів продовження навчання після закінчення закладу загальної середньої освіти.

Одним із найважливіших завдань освіти дорослих є врахування психофізичних особливостей особистості, зокрема наявність бар’єрів, що часто заважають людині вчитися, розвиватися, удосконалюватися. Якщо мова йде про дитину, то ці бар’єри повинен долати дорослий – вихователь, учитель. У разі ж дорослого, який навчається, це має робити він сам або за допомогою іншого дорослого. Але для цього дорослий учень має усвідомити ці бар’єри.

З огляду на вищезазначене особливий науковий інтерес викликає підхід до освіти дорослих, відомий як Програма *NALM – New Adult Learning Movement* (Рух за оновлення освіти дорослих). Цей підхід розроблено Конрадом ван Хойтеном, нідерландським соціологом і педагогом [8-10]. Методологічними засадами програми *NALM* є антропософія – учення про духовну основу світу та людини, фундатором

якої є Рудольф Штайнер (видатний європейський мислитель, філософ, учений, засновник вальдорфської школи) [5-7].

За програмою *NALM* із 2000 р. в Україні здійснює роботу семінар, орієнтований на підвищення кваліфікації вальдорфських педагогів. Тривалість семінару – три роки, форма роботи – очно-заочна: двічі на рік протягом двох тижнів проводяться інтенсивні заняття в різних містах України (Дніпро, Київ, Одеса, Харків тощо). Паралельно робота з педагогами здійснюється в школах, що працюють за вальдорфською системою. Як правило, один-два рази на тиждень педагоги збираються разом для спільної роботи [4].

Основні підходи, форми та методи програми *NALM* використовуються також у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди для підготовки та перепідготовки вчителів для роботи в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа». Ця робота здійснюється в межах спецсемінару «Антропософська освіта дорослих» [1; 3].

Згідно з антропософським баченням образ людини – це триєдність тілесного, душевного та духовного буття; людська індивідуальність, її «Я», виявляється в трьох основних функціях людської душі (психіки) – мисленні, почуттях і волі. Ці сфери людини перебувають у стані постійного руху, а завдання освіти полягає в пошуку методів і форм їх гармонізації [5].

За К. ван Хойтеном, у будь-якому навчанні виявляються три основні бар'єри – бар'єри в людському мисленні, почуттях і вольовій діяльності. Ці бар'єри людина може переживати як нездоланну перешкоду, як прірву, що викликає страх, як сильне відчуття антипатії або безсилля. Такі переживання часто супроводжуються почуттями неповноцінності, пригніченості, слабкості тощо.

Необхідно працювати над усіма трьома бар'єрами, оскільки робота лише з одним видом бар'єрів порушує рівновагу і є небезпека односторонності (зокрема інтелектуалізація без практичних дій і без зв'язку з якісним, особистісним елементом життя почуттів або підвищення майстерності без реального розуміння цілей і змісту своєї діяльності тощо). І саме в подоланні цих трьох бар'єрів і відбувається справжнє змінювання – сутнісне навчання: людина починає розуміти або бачити те, що раніше було незбагненим. Вона облагороджує світ своїх почуттів, поглиблює та збагачує його. Однак, перш за все, необхідно розвинути в собі певну якість, а саме: бачити і розпізнавати свої бар'єри.

Отже, бар'єр мислення існує між розумінням людиною світу і власним «Я» (рис. 1). Це завеса, що закриває реальність світу. Розумові моделі відкривають, як правило, лише частину дійсності, часто приховуючи інші реальності. Пізнаючи світ, людина нашоухується на все нові й нові загадки, виявляючи при цьому перешкоди, що стоять на шляху пізнання. Бар'єр почуттів знаходиться між «Я» людини та розумінням нею самої себе, виявляється як опір на шляху до реальності.

Антипатії, симпатії та інші переживання заважають сприйняттю процесу навчання. Вольовий бар'єр виникає у відносинах між «Я» і світом. «Я» хоче робити щось у світі, хоче формувати, організовувати, досягати чогось. При цьому «Я» протидіє вольовий бар'єр (рис. 3) [8-11].

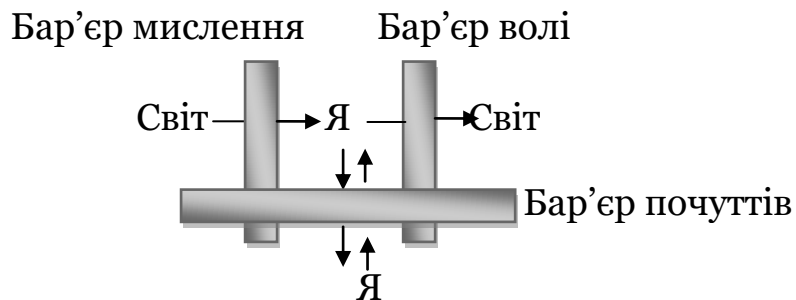

Рис. 3. Основні бар'єри, що виникають в освіті дорослої людини

Щоб подолати бар'єр мислення, дорослому учню необхідно: навчитися ставити питання й досліджувати феномени, а не пасивно приймати знання та готові відповіді; розуміти, що потрібно змінити в собі задля істинного пізнання; навчитися розрізняти те, що знаєш, від того, що розумієш (відрізняти своє власне від того, що сприйнято від інших людей); розвинути в собі здатність об'єктивного спостереження.

Важливо також розуміти, що в житті кожна людина переживає дійсність по-своєму. Так, одні люди в змозі мати справу тільки з чимось конкретним. Інші – як істину переживають більш абстрактний спосіб дій. Треті наполягають тільки на аналітичному або синтетичному методі. Є також такі, які не можуть зрозуміти щось образне, воно для них є чимось химерним. Описовий виклад вони вважають не науковим, лише чіткі визначення мають для них значення. Водночас є й такі, які стверджують, що визначення – це засіб, що «прикриває» брак розуміння.

Отже, за своїми задатками та способом мислення всі мають свої власні, відмінні від інших, у певному сенсі однобічні розумові бар'єри. Жодний учитель дорослих не може задовольнити всіх своїх учнів, з їхніми відмінностями, перш за все, у способі мислення. Тому від учителя дорослих вимагається інше: стати для учнів радником у подоланні тих проблем, що виникають на порозі мислення, радником, який допомагає подолати ці однобічності. Учитель дорослих повинен спільно зі своїми учнями виявляти блоки-бар'єри. Потім поради, що потрібно робити для їх подолання. І далі супроводжувати учня на його шляху пізнання. При цьому дорослий учень розвиває здатність відкриватися всьому світу (без бар'єрів), щоб у ньому могла виразити себе істина світу [8].

У подоланні бар'єру почуттів йдеться не стільки про прорив, як це відбувається з мисленням, або випробування на мужність, що важливо

для подолання бар'єру волі, – тут мова йде про перетворення самого себе.

Подолати цей опір пізнавальним шляхом або навіть зусиллям волі дійсно складно для багатьох людей. Багато хто з учителів дорослих відчують певні труднощі в цій галузі, часто відмовляючись розглядати бар'єр почуттів як істотну частину навчального процесу. Це свідчить лише про те, що учитель дорослих і сам має значні складнощі в подоланні свого бар'єру почуттів. З огляду на це найважливішим завданням освіти дорослих (хоча цьому не завжди приділяється належна увага) є знаходження творчого способу подолання такого особистого бар'єру, який супроводжує будь-який навчальний процес. Адже процес навчання, з яким людина через особисті переживання внутрішньо не пов'язана, не може сприяти людському розвитку.

Учитель дорослих має ознайомитися з природою порога між свідомим і несвідомим душевним життям. Цей поріг виявляється в усіх людських почуттях, що виникають у навчальному процесі. Оскільки вчитель дорослих зачіпає особистісну сферу, то надто важливим є його дружнє ставлення, у якому немає осуду та докорів. Але це можливо лише в разі, якщо вчитель дорослих досяг уже певної зрілості у власному житті почуттів.

Для подолання бар'єру почуттів необхідно враховувати такі значимі аспекти, як: розуміння кожним учасником навчального процесу, наскільки важливо звертати увагу на нескінченний опір, який він переживає в царині почуттів; глибокий аналіз власного біографічного розвитку, що суттєво допомагає, – так само, як і усвідомлення того, яким чином розвивається людська душа від кризи до кризи; уміння вчителя дорослих вести бесіди, що допомагають учневі в розв'язанні проблеми подолання бар'єру почуттів.

Щодо останнього, то тут найважливішою якістю вчителя дорослих є його здатність дійсно слухати співрозмовника. Дорослі учні часто скаржаться на те, що не знаходять людину, з якою можна було б поговорити на особисту тему. Однак, і сам дорослий учень повинен учитися проводити бесіду такого роду, тобто «бесіду, що допомагає» (підкреслимо, що використання терміна «бесіда, що допомагає» не пов'язано з методами психотерапії). Потрібна певна мужність, щоб вступити в делікатну царину почуттів. Проте, як свідчить досвід, що, хоча за цим порогом почуттів і криється багато всього неприємного й делікатного, але є й багато несподівано прекрасного та позитивного [8].

Як зазначалося вище, при вольовому бар'єрі йдеться про стосунки між людським «Я» і світом, коли «Я» відчуває опір у вольовій галузі.

Слід зазначити, що існує багато людей, які віддають перевагу навчанню саме через дії, йдучи так званим емпіричним шляхом. Проте більшість учителів дорослих визнають, що насправді воля учня часто виявляється паралізованою. Не можна стверджувати, що дорослі учні не здатні сприймати нове або займатися новими видами діяльності. Але, як

правило, вони займаються тільки тими питаннями, які перед ними висувуються, або є типовими для нашої технізованої сучасності. Таке виконання «заданого» не слід ототожнювати з «активністю», оскільки воно виключає свідоме керівництво «Я», що призводить до послаблення здатності оволодіти своєю волею. Якраз на прикладі цих регульованих діяльностей добре виявляється заціпеніння життя волі, що, у свою чергу, перешкоджає й активній роботі над бар'єрами в галузі мислення та почуттів. Існує тенденція, що дорослий учень у своєму навчанні все більше потребує приписів і не є самостійним у процесі навчання.

Основний характер спротиву волі – це страх, що залишається глибоко захованим у людині. Цей страх, що живе в нашій волі, виявляється часто як занепокоєння в галузі почуттів і невпевненість у інтелектуальному житті. Так, у вишах часто можна почути нарікання викладачів на те, що у студентів занадто слабка воля вчитися, мало витримки, занадто легко вони пасують перед труднощами, воліють залишатися пасивними глядачами; не здатні зв'язувати себе з чим-небудь і роблять лише те, що їм приємно, тощо.

У галузі волі, таким чином, основна проблема полягає в тому, щоб знаходити в собі мужність вчитися, змінюватися і розвиватися. Тому основне завдання вчителя дорослих – це пробуджувати волю людини, допомагати їй долати страх і виховувати в собі мужність. Глибоко заховані та різноманітні види страху повинні стати «вихователями мужності». Слід також згадати про те, що у звичайному набутті вмінь і навичок, які необхідні в тій чи іншій професії, коли тренуються запропоновані дії, страх не виявляється, він залишається прихованим. Але він дасть про себе знати відразу, як тільки виникне необхідність прийняття самостійного рішення. Тому в багатьох освітніх установах спостерігається тенденція щодо надання студентам зовнішніх гарантій, організувавши чітко розпланований та детально описаний освітній процес. Цілком очевидно, що людина в цьому випадку обмежена ззовні, пробудження волі не відбувається.

Пробудженню самостійної волі дорослого учня до навчання сприяють такі основні моменти: залучення дорослого учня до художньої діяльності (глибоке переживання звуку, кольору, слова, руху тощо), яка звернена до творчого начала в людині; робота в групі, що здатна «пробудити» в людині значну активність (групова навчальна діяльність часто успішніше може привести волю учня в рух, ніж його самостійна робота); проєктна діяльність дорослого учня або групи учнів; структура самого навчального процесу, що має вплив на волю дорослого учня (виклад навчального матеріалу, що обмежується одним лише змістом, викликає, як правило, антипатії, а залучення особистого начала, навпаки, має позитивний ефект) [8].

Отже, безперечно важливим в освіті дорослих є визнання рівноправності всіх трьох бар'єрів у навчанні (бар'єрів у людському

мисленні, почуттях і вольовій діяльності), приведення їх у рівновагу та надання дорослому учневі конкретної допомоги в їх подоланні.

Література

1. Іонова О.М. Антропософськи-орієнтований підхід до освіти дорослих. *Педагогіка і психологія: Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2018. № 4. С. 12-19.
2. Іонова О.М. Становлення й розвиток людини: антропософський підхід. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту* : зб. наук. пр. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2010. № 4. С. 56-63.
3. Іонова О.М. Салютогенетичний підхід до підготовки майбутніх педагогів. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*: зб. наук. пр. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. № 2. С. 34-42.
4. Лозова В.І., Іонова О.М. Види, авторські дидактичні системи навчання. *Лекції з педагогіки вищої школи* : навч. пос. за ред. В.І. Лозової. Харків : «ОВС», 2010. С. 179-222.
5. Штайнер Р. *Общее учение о человеке как основа педагогики*. Москва: Парсифаль, 1996. 176 с.
6. Штайнер Р. *Духовное обновление педагогики*. Москва: Парсифаль, 1995. 256 с.
7. Штайнер Р. *Антропология и педагогика*. Москва: Парсифаль, 1997. 128 с.
8. Houten, C. V. *Awaking the Will. Principles and process in Adult Learning*. London: Tempe LODGE, 1999. 230 p.
9. Houten, C. V. *Practising Destiny. Principles and process in Adult Learning*. London: Tempe LODGE, 2000. 180 p.
10. Houten, C. V. *Creative Spiritual Research. Awakening the Individual Human Spirit*. London: Tempe LODGE, 2009. 156 p.
11. Ionova E., Partola V. Salutogenetic approach in adult education. *Pedagogy and Psychology of Sport*, 2017. V. 3. No 2. P. 4-17.

1.7. Освіта дорослих: основні фактори та перспективи розвитку в Україні

Фроленкова Н.А.

Епоха інформаційної цивілізації характеризується новою системою цінностей, в якій статус людини і суспільства буде визначати не кількість накопичених матеріальних благ, а рівень культури, освіти, розумного господарювання, що забезпечує збереження і відтворення ресурсів. Якщо раніше важливе значення в розвитку держав і націй відігравали мали ресурси і фінанси, то сьогодні основним багатством є «людський капітал». Це, відповідно, потребує зміни освітньої парадигми, перегляду